

اجو کے پنجابی گاونوں وچ ہتھیاراں داوکھالا: بیمار آرٹ یاں ثقافتی اظہار؟

Sick Art or Cultural Expression? An Aesthetic–Philosophical Inquiry into Weapon Imagery in Punjabi Songs

Dr. Zaheer Hassan Wattoo

Post-Doctoral Fellowship, Institute of Punjabi and Cultural Studies, PU, Lahore

Assistant Professor of Punjabi, GCU, Lahore

dr.zaheerhassan@gcu.edu.pk

Prof. Dr. Nabila Rehman

Institute of Punjabi and Cultural Studies, University of the Punjab, Lahore

dr.nabilarehman@gmail.com

Abstract

This research article critically examines the representation of weapons in contemporary Punjabi songs and interprets this trend through the concept of “sick art.” The study begins by outlining the theoretical foundations of fine art, emphasizing its aesthetic, ethical, and social dimensions. It then provides a brief historical overview of fine art in Punjab, demonstrating how traditional Punjabi artistic forms, particularly folk music and poetry, were grounded in humanistic values, cultural harmony, resistance, and collective identity rather than the glorification of violence. Building upon this historical and aesthetic framework, the article analyzes selected modern Punjabi songs in which weapons appear as prominent lyrical and visual symbols. The study argues that such representations mark a departure from the principles of fine art and contribute to the normalization of aggression, hyper-masculinity, and power-based identity. This shift transforms music into a form of sick art, where violence is aestheticized and cultural expression is reduced to spectacle. The article concludes that the persistent glorification of weapons in contemporary Punjabi music reflects an aesthetic and cultural degeneration, and it calls for renewed artistic responsibility and a re-engagement with the ethical and cultural values of Punjabi fine art.

Keywords: Fine art, Punjabi songs, Sick art, Healty art, Weapons.

جان بچھان:

نڈھ توں ہی انسان کلا دے کسے نہ کسے روپ نال بھڑیا رہیا ہے۔ اوہ روپ اوس دے اندروں بھٹے سہین دا کارن وی ہو سکدا ہے تے باہر لیاں شیواں نال ہوئی بھڑت نال جے سہین دی لڑی وی۔ ایہ وی ہو سکدا ہے کہ دوویں گلاں آپدی آپدی تھاں ایس دا سوما بنیاں ہوون۔ اک گل نتر ویں ہے جو جمالیات بندے تے کائنات دی بترزی اکسار تا وچ ہے۔ روپ نوں سروپ بنا بھارن وچ سماجی اُساری دا نڈھلا ہتھ ہے۔ متھ وی سماجی اُساری وچوں ہی بھٹدی ہے۔ ایس اُساری دے کھلا وچوں ایہ کلاواں اخیر کول کلاواں داروپ دھار کے اجو کے ویلے نشا بھر ہو کھلوتیاں ہن۔ کول کلاواں تخلیقی کلاواں دا ہی روپ ہن پر ایہناں دی نینہہ تے اُساری وچ سہین، سوجھ، اظہار تے من دی ڈونگھیاں چوکھی ہوندی ہے۔ پر انے سمیاں وچ جنڈھلیاں کلاواں نوں کول آکھیا گیا ہے، جیہناں وچ شاعری، راگ، چتر، مورتی تے ماڈی اُساری ہان۔ مادی وٹاواں نے سوجھ تے لوڑاں تھوڑاں نوں بدلیاتے ودھایا تاں اجو کے ویلے ناچ، ناک تے مٹی چینی دے بنے بھانڈے ڈانڈے وی کول کلاواں وچ گئے جان لگ پئے ہن۔

انگریزی زبان دی اصطلاح ”Fine Art“، اردو وچ، فنون لطیفہ، ترجمانی گئی ہے۔ چڑھدے پنجاب وچ ایس علم بارے نلت کلا، دی اصطلاح ورتی جان دی ہے۔ سنسکرت وچ فائن آرٹ کان، اتم کلا: عمدہ، اچی مہارت، تے لیدتا کلا: سوہنی، شاندار، من کچھواں ہنریاں مہارت، اصطلاحواں دی ورتوں عام ہے۔ سنسکرت دے ایہناں اکھراں داسوما ’ل‘ تے ’کل‘ ہے۔ پنجابی دی گور مکھی لپی وچ ورتی جان آلی ایہ اصطلاح سنسکرت دے ’لیدتا کلا‘ دا ہی وگڑیا روپ لگدا ہے۔ چڑھدے پنجاب دے اک نشا بھر پارکھ سنت سنکھ سیکھوں نے اپنیاں لکھتاں وچ فائن آرٹ کان، ’سوکھم کلا‘ اکھر ورتے ہن۔ اوہ فائن آرٹ دے مڈھ بارے گل کر دیاں لکھدے ہن:

”ایہناں سوکھم کلاواں دے مڈھ بارے، ایہناں دا اگیت پچھیت دسناوی کوئی اوکھی گل نہیں۔ مندر کلا، مورتی تے چتر کاری ضرور منکھی جیون دی ذرا پچھلیری اُپری اُساری دی کلا ہن۔ ایس دے اُلٹ سنگیت، کوتا تے ناچ بہت پہلوں دیاں کلاواں ہن۔ نانک کلا کسے وچکار لے سے وچ رکھی جاسکدی ہے۔“ (1)

سوکھم اکھر سنسکرت دے ’سوکھم‘: خوشی، فارغ البالی، یاں ’سُخام‘: پچھیاں دے بازواں بیٹھلے نرم روئیں، توں نکلیا لگدا ہے۔ سنسکرت دا ہی اک ہور اکھر ’کومالا‘: نرم ملائم، نازک، جذباتی، تے سوہنا، دے معنیاں وچ ورتیا جاندا ہے۔² ایس توں ہی پنجابی وچ اکھر ’کومل‘ جیسا ہے۔ پنجابی بولی دیاں دوویں لپیاں، ’گر مکھی تے شاہ مکھی، اُتے سیاسی تے دھرمی پرچھواں ایس بولی دے بلپاراں نوں اک دو جے توں دور کر رہے ہن۔ ’گر مکھی تے سنسکرت دا اثر چوکھا ہے تے شاہ مکھی تے عربی فارسی دا۔ ’نلت کلا‘ تے ’سوکھم کلا‘ دی اصطلاح چڑھدے پنجاب وچ تاں عام سمجھی جان دی ہے پر لہندے پنجاب توں اوپری ہے۔ ’کومل کلا‘ داسوما بھواں سنسکرت ہی ہے پر ایہ اصطلاح لہندے، چڑھدے تے تیجے پنجاب وچ سمجھ جوگ ہے۔ ایسے کان آسین آپدے لیکھ وچ فائن آرٹ نوں کومل کلا آکھیا ہے۔

کومل کلاواں تے طبقاتی ونڈ:

کومل کلاواں بندے نوں جذباتی تے نفسیاتی پکھوں سنوار دیاں ہن۔ جیس توں سماج وچ کولتا و دھدی ہے۔ جے کلا وچ کھوٹ ہووے تاں کولتا دی تھان کھوڑتا لیندی ہے جیس دے بھیڑے پرچھواں سارے سماج نوں ہنھیرے وچ ڈوب دیندے ہن۔ ہر سماج دی طرح ہندوستان وچ وی طبقیان دی ونڈ مڈھ توں ہی ہے۔ ایس دھرتی تے کومل کلاواں سماجی پوڑھی تے اتوں تھلے تک آپدا وجود رکھدیاں ہن۔ راج دربار نال کلاواں داسانگا پہلے پہل تاں سرت سیانوں ہی لگدا ہے جیس کارن کئی راجے مہاراجے کلاناں اندرون جڑے ہان تے ایہناں کلاواں دا وکھالا وی کردے ہان۔ مغل بادشاہ شہنشاہ اکبر دے ویلے درجناں شاعر تے موسیقار درباری ہان جیہناں دی کلا توں اکبر تے دربار دے لوک نرؤے ہوندے ہان۔ نورتیاں وچوں وی کئی شاعر ہان۔ اکبر دے موسیقی دے وکھالے بارے آئین اکبری وچ لکھیا ہے:

His Majesty pays much attention to music, and is the patron of all who practise this enchanting art. There are numerous musicians at court, Hindos, Iranis, Toranis, Kashmiris, both men and women. The court musicians are arranged in seven divisions, one for each day in the week. (3)

ایس دا اک کارن برہمن تے کھشتریاں دادھرم نوں موڈھا دیون وی ہا۔ دیوی دیوتادی پوجا وچ کومل کلاواں چوں سب توں اُچ ٹیسی دی کلا موسیقی تے شاعری داسانگا پکا ہا۔ باقی کلاواں مندر کلا، مورتی کلا، ناچ، نانک تے ماڑی کلا وی دھرم تے راج دربار وچ اچھچھتا رکھدے ہان۔ ایسے کارن سماج دے ایہناں دو پکھاں نال جڑے کلاکاراں دی سماج وچ مانتا تے اچی پیڑھی وی رہی تے معاشی پکھوں وی ڈھیر سوکھے رہے پر اُتلے طبقے دے درباراں وچ رکھے کلاکاراں دی کجھ گنتری سوا، سماجی تواریخ وچ کومل کلاواں دا اثر بندے دی معاشی حیاتی تے سدھا کدے وی نہیں رہیا۔ راج گدیاں دی ٹٹ بھج تے کالونی گیری پچھوں ایہ کلاکاراں وی رُل گئے۔

کلا دادو جاروپ لوکائی وچ ہا جیس نوں اسیں لوک کلاواں آکھدے ہین۔ ایس کلا نے وچکارویں تے بیٹھلے طبقیاں نوں معاشی پکھوں تان کوئی موڈھانہ لایا پر جذباتی پکھوں اینا کنگڑا ضرور کیتا کہ آپدیاں لوڑاں نوں پورا کر کن کان پیڑاں پر پے جُسیاں نوں کلا راہیں سواہر اتے نرؤیا کیتا۔ نچن گاؤں راہیں جذبیان داست ہووے یاں کڈھائی تڑپائی وچ من دیاں آساں نوں دھاگیاں دے اکھراں وچ پروون دی تان، بھاویں کپیاں پکیاں کدھاں، ماڑیاں دے نقشیاں راہیں کیتیاں گلاں ہوون تے بھاویں مورتیاں راہیں دیوی دیوتا داپو تر بھرم ہووے۔ مٹی، پتھر، یاں لکڑ و رگیاں شیواں نوں لطیف مہاند رے دیون یاں رنگاں نال عشق اُلکین دا اظہار ہووے، ایہ سارے روپ بندے نوں اندروں سانجھدے تے مادی بھج نَس وچ چھجی روح نوں رفوہی کر دے ہن جیس توں بندہ نویں سروں نسن بھجن جو گا ہو جاندا ہے۔ ایہناں کلاواں دے خلقن تے کھینڈن ہار دی آواز نری آپدی روح دی آواز ہی نہیں ہوندی سگوں اوس دی لے وچ جگ وی وسدا ہوندا ہے۔ ایس دی وگی اسیں واڈھیاں کر دیاں کساناں پچھے ڈھول دی تال ویکھ سکدے ہاں جیہڑی کم کر دیاں جُسیاں نوں، ہٹیواں لاه، نسل کر دی جان دی یاں پلے داراں دے بھار چاون نال مونہہ چوں نکلیاں نشا و اشوا دیاں آوازاں یاں گاؤں دا کوئی روپ۔ لامان، واہراں تے دھاڑاں وچ ڈھول دی تال ساگھڑو تے مارو، سوانیاں، ڈھاڈیاں دے گاؤں، نقاریاں دی چوٹ و رگے رچھ سُر تال تے گاؤں ہی تان ہین جیہڑے گھراں دے نت دے کماں توں اڈ راکھی دے آہراں تے ناہری بہادری وچ بندے دی تان بن وکھالی دیندے ہن۔ ونجلی دے کلاوے وچ برہادی سلطانی دا تخت ہی ڈاہیا ہوندا ہے۔ کپڑیاں تے دھاتاں اُتے پھل بوٹے جذبیان نوں اُلکین دے نال نال سماجی توارنخ تے نفسیات دے پکھاں توں اڈ آپدے آپدے ویلے دے علماں دا بھرواں پر چھواں ہن۔ تھینہ کھٹائیاں تے غاراں وچوں لبھیاں مورتاں اج وی ساڈیاں ترقیاں نوں مونہہ چڑاندیاں ہن۔

کول کلاواں دا توارنخی پچھو کڑ:

بندے دی توارنخی پرانی ہے ایس بارے حالے کوئی پکی گل نہیں لبھدی۔ نا معلوم توارنخ دیاں جھلکیاں اسانوں غاراں وچ وکھالی دیندیاں ہن۔ ایہ پتھراں نوں گھرچ کے اُلکیاں مورتاں تے وکھو وکھ جیواں دیاں مورتاں دی شکل وچ ملدیاں ہن۔ پنجاب وچ وادی سواں دیاں کلاواں نشا بھر ہن۔ ایس توں اگا نہہ ہڑپہ، کالی، سنگن، گجرات تے مونجو داڑو دے نمونے ہندوستان وچ وکھالی دیندے جتھے اک ”سیکولر سماج“ (اج دی اصطلاح موجب) وکھالی دیندا ہے، جیس وچ بندے دا کائنات نوں سمجھن تے قابو وچ لیاون دے آہر چوکھے ہن، ایس سے وچ سندھ وادی تان شہری و سیب دی سُرخیل ہے۔ آریہ توں بعد ہندوستان دا سماج سائنسی دے نال نال دھرمی ہوندا وی وکھالی دیندا ہے۔ ایس توں اڈ جگ وچ مصر، یونان، روم دیاں کلاواں وچ دیوتا، کائنات تے بندے دی تکون وکھالی دیندی ہے۔ چھیویں صدی عیسوی توں سولھویں صدی تائیں لہندے دیاں کلاواں اُتے دھرم دا پر چھواں ڈونگھار ہیاتے ایس سے وچ ہندوستان دیاں کلاواں وی ہندو، بدھ، مت، جین مت، ناتھ مت و رگی فلاسفی نوں نشا بھر کر دیاں وکھالی دیندیاں ہن۔ ایہناں کلاواں وچ ناچ، سُر تال، شاعری، مورتی گھڑن، چترکاری، ماڑی، مندر کلاتے مٹی دے بھانڈیاں اُتے پھل بوٹے بناون دی کلا اُچیری ہا۔ یورپ ریناسانس (Renaissance) توں بعد کلاواں وچ وی نویں اُساری نوں لگیا تان کلاسیکی سکھیا، ماڈرن ہیومنیزم (Humanism) تے ریلزم (Realism) دیاں جھلکیاں او تھوں دیاں کلاواں وچ جھلکن لگیاں۔ اجو کے ویلے امپریشنزم (Impressionism)، ایکسپریشنزم (Expressionism) تے ابسٹراکٹ (Abstract) کلا اُچ پدھرتے ہن۔

کول کلاواں دا جنم کسے وی تہذیب دے اُچ ٹیسی تے اپڑن نال ہوندا ہے۔ ایہ منزل اکو دینہہ نہیں آوندی ایس پچھے اک لما پینڈا ہوندا ہے۔ پنجاب دی تہذیبی امیری تے توارنخ دا گھر اکروڑاں و رھے پچھا نہہ جاندا ہے۔ ایہ اصل وچ شو الک دیاں پہاڑیاں چوں ملے Rama Pithicus دے نمونے ہن۔ ایہ پہاڑی لڑی نیپال توں پاکستان دی سواں وادی تائیں کھلریا ہے۔ کروڑاں ورھیاں توں اج تیکر پنجاب وچ انسانی

جیون دی لڑی ہے۔ ایہ جیون اکلاپے توں دوہوون، تے پھیر جنگلاں توں شہری وسوں ول ٹورے پیاہے تے اوس ویلے دے پنجاب وچ کلاواں دے سارے روپ ہی لبھدے ہن۔

کلا تے کسب:

ڈاکٹر سیف الرحمان ڈار ہوراں دا پنجاب دیاں کلاواں تے کیتا کم اساڈے متھے داسہرا ہے۔ اوہناں دی لکھت Crafts of the Punjab دے کارن ایہ نتارا کرن لوڑیندا ہے کہ کرافٹ تے آرٹ وچ کھیر ٹکیہ ہے یاں کیہ کرافٹ وچ آرٹ وی ہو سکدا ہے کہ نہیں؟۔ کلاسک دور وچ کولم کلا وچ جذبے یاں وڈی شکل وچ گوڑھے جذبے داہوون ضروری ہے۔ کسے وی کرافٹ وچ جسلے بستری کسب دے نال جذبیاء دی انتہا ڈاڈھی ہوسی تاں اوہ کرافٹ وی کولم کلا دی پدھرتے گنی جاسی۔ ماں دے ہتھ دا بنیا سویٹر ویلے، پیسے تے محنت دی گھپت کچھوں مارکیٹ وچ مل وکدے سویٹرنالوں اچیرا ہوسی۔ ماں دے ہتھیاں دیاں سلانیاں نال دتے اک اک دھاگے دے ولادیں وچ جذبے تے تصوریں دی۔ سنتز بھرویں ہوندی ہے جیہیں توں سویٹرنال جذبیاء داسا نگا ڈھیر پکا ہوسی۔ ایہ گل ہی شینے نوں کرافٹ نالوں چوکھا کولم کلا وچ لیا کھلواندی ہے۔ ایس پدھرتے پنجاب وچ کولم کلاواں دا مہاندرا ڈھیر پرانا تے توار بچی کچھوں لمی ریت نال جڑیا ہے۔ ایس راہوں ویکھتے تاں شاعری، موسیقی، نالک جیہیاں کولم کلاواں دے نال نال اُنائی بُنائی، سلانیاں کڑھائی، لکڑ دا کم، مٹی تے کیتے کم، کدھاں پتھراں، دھاتاں، چمبڑے تے بیل بُوٹے، ٹونباں، جنوراں دے جسیاں تے ڈیزائن تے ہار سنگھار ورگیاں کرافٹ وی کولم کلاواں دے کلاوے وچ ہی آوندیاں ہاں۔ اجوکے ویلے ایہ کلاواں جسلے مشینی گھڑت وچ آئیاں تاں اوہناں نالوں بندے داسا نگا تے چھوون ٹٹ گیا۔ جیہیں توں شیواں وچوں انسانی جذبے تے اوس دیاں ڈونگھیاں تک گئیاں۔ کارخانے دھڑا دھڑا شیواں بنا کے انسانی گنتری دے ودھا موجب لوڑ پوری کر دے ہن پر شیواں دی بناوٹ نال کار بگر دا جذبہ، لگن تے پیار دے سانگے دی بجائے پرافٹ دا عمل چوکھا جڑ دا ہے۔ مادی تبدیلیاں نال لوڑاں تھوڑاں وی بدل جانیاں ہن۔ اجوکا کلا کار کمپیوٹر تے دھن بنا رہیا، مشین تے سلانیاں کڑھائی تے بُنائی ہو رہی، شاعری تے موسیقی اردو بازار تے فلماں وچ وچن کان لکھی جارہی۔ آرٹ دے گلوبل مارکیٹ نال جڑ جان کارن اوہ جذبے تے من دی لگن داہونا پہلے جیہا نہ ہو سکدا تے نہ ہے۔ ایس گل توں ایہ نہیں مراد کہ اجوکا آرٹ، آرٹ ہی نہیں۔ ایہ کلاواں وی کولم کلاواں ہی ہن پر ایہناں دے روپ تے وند وچ فرق ضروری ہے تے آون آلا ویلا ایس توں وی دکھ ہوسی۔

گاون وچ کزنویا پین (Sick):

اسیں آپدے سرناویں موجب اُتے دسیاں کولم کلاواں چوں گل اکا شاعری (گاون) تے ہی کرسائیں۔ شاعری آپ تاں نویکی تے سب توں اچیری کولم کلا ہے ہی پر ایس وچ راگ کلا دی کولم دا ہتھ وی ہے۔ پنجابی زبان دی جھولی ایس کچھوں ہری ہی رہی ہے سدا۔ ناتھیاں جو گیاں تے صوفیاں دی شاعری آپدے سماج تے وسیب چوں پنکڑے سچ دیاں پر تاں کھولدی وکھالی دیندی ہے۔ ویلے دے بدلاناں بندے دیاں لوڑاں تھوڑاں بدل دیاں گئیاں جیہیں توں پنجابی شاعری دے وی نویں مہاڑجے۔ ایہناں مہاڑاں موضوع دے نال نال۔ سنتز نوں وی نواں کیتا۔ پنجابی شاعری وچ انسانی ہوند تے سنتز نوں سمجھن دے نال نال تصوف، سماج، معاشرہ، نفسیات، طبقاتی وند تے انسانی جیون ورگے لگ بھگ سارے ہی جھیڑیاں تے گل ہوئی ہے۔ لوک شاعری توں کلاسیک تک، کلاسیک توں اجوکے ویلے تاں اک لمی وہیر ہے جیہیں وچ نویوں نویں بہار ہے۔

اجوکا پنجابی شاعری ڈھیر وڈی تے سوہنی لکھی جارہی پر ایہناں شاعراں وچ ہی کجھ شاعری کولم کلا دے کلاوے چوں چوکھی دور وکھالی دیندی ہے۔ پہلی گل کہ کیہ اسیں اوس شاعری نوں کولم کلا آکھ سکدے ہاں؟ یاں جے آکھیے وی تاں ایہ کزنوی کولم کلا (Sick Art) تاں ہو سکدی نرؤی (Healthy Art) نہیں۔ پیڑاں پر پساواں ایہ ہے کہ اجیہی شاعری دے گوئیے اساڈے اجوکے سماج وچ نشا بھروں چوکھے

ہیں۔ ایہ سماج نوں کزویا کرن وچ وائرس دی طرح کم کر رہے ہین۔ راگ تے شاعری اوہ کول کلاواں ہن جیہناں دے نرے ہوون نال سماج نرے ویاتے ایہناں دے کزویا ہوون نال پورا سماج کزویا ہو سکدا ہے۔ لیکھ وچ کزویا (Sick) یاں نرے (Healthy) ہوون توں مراد سماج دا تواریخی تے سماجی پکھ ہے۔ جے کوئی کلا کسے سماج دی بیماری نوں وکھار ہی تاں اوس کلا دا تخلیقی روجھیواں بیمار نہیں ہوندا۔ نرے پن داسا نکا ترقی نال ہے۔ کزویا پن دی کلا ورو دھ (Reaction) ہے۔ ایس طرح کلا وچ کزویا پن تخلیق نال ہی جڑدا ہے۔ ایہ جھیڑا نہ ہوندا تاں نرے پن ہوون دا پتہ ہی نہ لگدا۔

کول کلا وچ وڈا پن اوس ویلے جہاں ویلے مواد تے بُتر وچ اکسار تاہو وے تے بُتر آپدے اندر لوکائی دے سانگے دی ان مٹ سچائی وکھاوے۔ کلا وچ کزویا پن بُتر نوں وی اُدھیڑ دیندا ہے۔ ایہ کزویا پن لوکائی دی ترقی دے کسے نشا بھر ویلے دے مڈھلے ڈھانچے تے سمت دے کھوکھلے ورو دھ دانال ہے۔ ایس ورو دھ دامونہ آون آلے ویلے ول نہیں ہوندا اسگوں ڈگے ڈھے معنیاں پکھے بھید چال ہوندا ہے۔ ایہ کلا تے ثقافت بارے بد ذوقی دی انتہا ہوندا۔ کسے کلا کار داسماج نال غیر فطری سا نکا ڈگے ڈھے طبقاتی سماج دی دین ہوندا ہے۔ کلا کار داسماج نال ایہ کوڑا رویہ اوہندے اندر سماج کان ورو دھ پیدا کر دا ہے تے اوس نوں پُچھے سماجی و بہن توں وکھرا کر دیندا ہے جیہں وچ آون آلی سوہنی بھلک ہوندا ہے۔ بندے دا وکھرا ہوون شخصی، نفسیاتی تے اخلاقی زوال دا مڈھ بندھا ہے جیہں توں کلا کار آپدے ویلے دی ترقی پسند تحریکاں وچ بس پر اہنا بنن دا ہی جتن کر دا ہے۔ اخیر لڑ بھڑ کے وکھرا ہو جاندا ہے۔ پھیر اوس اندر سماج کان ورو دھ جہاں جیہں توں اوہ اک وچاری حیاتی گزار دا ہے تے سارے سماجی تے ترقی پسند مہاڑ اوس توں وکھرے ہو جاندا۔ ایہ وکھریواں اوس دی سماجی سرت سیان دے نال نال عقل نوں وی کھا جاندا تے اوس کان ڈھڈھا ماغ نالوں اُچھا ہو جاندا ہے۔ ایس تھاں تے اپڑ کے کلا کار آپدے سچا تے حق تے ہوون دیاں دلیلاں اکٹھیاں کر دا ہے تے آپدی روح تے سوچ نوں اوس وچ ڈھال لیندا ہے۔ جیہں توں بندے دی بُتر ہوئی ہوئی بدل کے اک بے ٹی، بے ڈھنگی تے بے لگام سانگے دا ہڑ بن جاندا ہے تے اوس دے سارے سانگے اخلاق تے نفسیات توں ٹٹ جاندا ہے۔ اجیہا کلا کار جذبیاں نوں اُلکین ویلے کزویا پن دا ورتا کر دا ہے۔ اوس دی سوچ تے خیالاں وچ جگ دے سارے سوہن بدل جاندا ہے ہن۔ ایہناں دی جھلک پنجاہی موسیقی وچ نصیبو لال دے گائے کئی گاون وچ بھروں ہے۔ ایس توں اڈوی کئی ونگیاں ہن جیویں: چاہت فتح علی خاں تے گور ورنہا وادے کجھ گاون۔ نصیبو لال دے گاون (منجی وچ ڈانگ پھیر دا، بلا کچا دودھ پی گیا، چلی ساہواں دی ہنھیری، گنڈی نہ کھڑکا، کم پئے گیا تیرے نال تھوڑی دیر دا، مینوں باہواں وچ کر کے گول وے، میری بھج گئی گرم جوانی، میری ہک توں تمیض ہٹا کے، میرا ایسا بنن دبا دے میری گھنٹی کھڑکے، کڑتی اے گلی گلی لاچا اے ڈھلا ڈھلا) ورت گیاں گاون وچ جتھے کلا کار نے لطیف تے پوتر جذبیاں نوں کام نال جوڑیا ہے۔ ایہ رویہ کام توں اگانہ و دھ کے ڈھنی دے تھلوں انگاں دی ہوس ہوندا ہے۔ گاون وچ کام دی نیہہ سعید گیلانی تے وارث لدھیانوی دے لکھے گاون (سُتی نوں رگڑا پھیر گیا، میں آں حُسن دی کلا شتکوف) تے رکھی گئے آوندا ہے جیہڑے ملکہ ترنم نور جہان نے گائے ہن۔ کام نوں وارث شاہ تے کئی ہور ناں کلا کاراں وی اُلکیا پر لفظاں دی ورتوں، بُتر ڈھنگ تے جذبیاں دا بیانیہ اوس نوں نرے ویاتے رکھدا ہے۔ کیوں جے نرے ہوون وچ جمالیات دا انگ ہوندا تے اجیہے استعارے جو ہوس دیاں سدھراں نوں اُبھارن اوہ کول کلا نوں وی کزویا (Sick) کر دیندیاں ہن۔

چاہت فتح علی نے مواد تے راگ دوہاں دی بد ذوقی نوں انتہا تیکر اُپڑایا تے گور ورنہا وادے اک گاون (قتل) نے سوانی دے سراپے وچ روپ نوں سروپ دی تھاویں اسلحے دی فیکٹری بنا چھڈیا ہے۔

بیمار آرٹ دے جمن نال اخلاقی تے غیر اخلاقی، سچ تے کوڑ دا کھیرا کرن آلی لکیر اپنی مٹن ورگی ہو جاندی کہ نویں مہاڑاں دے کلاکار تے لکھاری اوہنوں پار کرن وچ تھوڑا جیہا دی نہیں سنگدے بھادیں اوہ منفی ہووے یاں مثبت یاں ایہ سوچے پناں کہ اوہناں دیاں لکھتاں یاں کلاواں نے بندے نوں کتھے لیا کھلوایا ہے۔ ایہ کلاکار تے اوہناں دے کنزروے پن کئی واری بندے توں ودھ کے اک طبقے نال وی جڑ دے ہن۔ جیس دابھرواں پرچھاواں Capitalism ہے۔ جیس کارن کنزرومر ازم انج اُچ ٹیسی تے ہے تے سرمایہ داری دے ایس بُت اگے اجو کے ویلے کس کول اپنی ویہل کہ اوہ دیکھے اجو کی کلایاں تخلیق تندرست ہے یاں بیمار۔ کنزرومر ازم دی سب توں وڈی دین ثنیے ورتو تے سٹ دیو، گاون پسند نہیں اگانہ بھجاو، رشتہ ایپ ہی رشتیاں دی چھان بین ہے، آرٹ تخلیق نالوں ڈالرشاپ سستی۔ کنزرومر ازم دے تحفے اک آرٹ ہی نہیں بندے نوں وی ٹلیا ہے۔ فلمی گاونان وچ پنجابی گاون دی جمالی ریت نوں نگیج تے ہوس اُبھارن دے استعارے تیکر لیاون وچ وڈا ہتھ سعید گیلانی، وارث لدھیانوی، خواجہ پرویز تے الطاف باجوہ ورگے شاعران دا ہے۔ ایہناں شاعران دے لطیف جذبیاں تے جمالیات دے تاثر نال بھرے وی درجنال گاون بین پرتے دے گاون بیمار کلا دی اک وگی دی ہن۔

پنجابی دے اجو کے گاونان وچ لیوموزین ورگیاں ساریاں مہنگیاں کاراں دے ناں، پراڈا، گوچی، ارمانی تے ہور کئی برانڈاں دے کپڑیاں، موبائیل فون، گھڑیاں، ہنگلے، جنتیاں، بیگاں دے برانڈ تے مہنگیاں شراباں دے اشتہار دکھالی دیندے ہن۔ ایہ کمپنیاں ایہناں شاعران تے گوٹیاں دے معاشی سہارے دی ہوندے تے سوشل میڈیا ایپ تے پیسیاں راہیں لیوئرشپ ودھاکے نویں نسل نوں گھجن والے دی۔ دوہاں دا ہی سرجاندا، شیواں دی وکری وی چوکھی ہوندی تے کلاکاراں دی مشہوری تے پیسہ دی چوکھا لہجہ ہے۔ ایہناں کھوٹے تے کھوکھلے ڈھنگاں نال سماج بیماری ول دھک کے کول کلاواں دا بیڑہ غرق ہو جاندا ہے۔ جیہڑے سماج دیاں کول کلاواں بیمار ہون اوس سماج دیاں آون آلیاں نسلاں سماجی، تاریخی تے نفسیاتی بیماری توں کیوں بچ سکدیاں ہن۔

ایس لیکھ وچ اسیں گاون ورگی کول کلا وچ ہتھیاراں دے دکھالے تے گل کر سائیں۔

پنجابی گاونان وچ ہتھیاراں دا دکھالا:

پنجابی شاعری تے راگ وچ ہتھیاراں دی ورتوں ”وار“ تے ”کال دے ڈھولیاں“ دی صنف وچ دکھالی دیندی ہے۔ پنجاب دی بہادری جگ دی اکھوں اوہلے نہیں۔ اسان ورھیاں توں واہراں ڈکیاں تے ویر لئے۔ لہو ویٹے تے دھاڑویاں دے دھر وہ نوں روکیاوی۔ کچی گل ہے جو ایہ اساڈی واپری ہاتے ایس نوں ادبی پکھوں بیانن وی بندا ہا جیس نوں اساڈے وڈکیاں بیانیوی۔ لوک کہانی، اکھان، لوک ریت، مورتاں مہاندرے تے گاون ہی اوہ پنج ہان جیس راہیں ایہ توارنخ تے بیانیہ اساڈی پیڑھی تائیں اپڑیا ہے۔ پر ایس وچ اک گل اچھی گواہ کرن آلی ہے کہ توارنخ دے ایس بیانیہ ”وار“ تے ”کال دے ڈھولیاں“ وچ ہتھیار دی ورتوں، بہادری، اکھ تے لڑائی بھرائی اکٹھے سماج دی راکھی (Collective Cause) کارن ہا۔

سورمیاں دے واہر ڈکن یاں ویر لیون کان جیہڑے رچھ ورتیجے ہن اوہناں وچ دیسی قبیلیاں دیاں واراں تے ڈھولیاں وچ تاں ڈانگ، تلوار، برچھی تے اٹھارویں صدی وچ کدھرے کدھرے بندوق دی ورتوں دکھالی دیندی ہے تے باہروں آئے دھاڑویاں نوں ٹھلن دیاں واراں وچ توپ دی ورتوں وی ہے۔ ایہناں واراں وچ اک گل مترویں ہے کہ سورمیاں دالٹن، جتن یاں جان دیون دا آہر آپدے ملک یاں قبیلیاں دی راکھی کان ہوندن ہا۔ باہر لیاں دھاڑاں دی توارنخ اسانوں بابر بانی، نادر شاہ دی وار تے جنگ ہند پنجاب ورگیاں واراں وچ دکھالی دیندی ہے۔ ایہناں واراں وچوں ہتھیاراں دی ورتوں دی اک وگی دیکھو:

پھیر و شہر دے ہیٹھ جو کھیت رُدھے توپاں چلیاں نی وانگ توڑیاں
سنگھ سُورے آن میدان لتھے گنج لاه سٹے اوہناں گوریاں دے
ٹنڈے لاٹ نے انت نوں کھا غصہ پھیر دتے نی لکھ ڈھنڈوریاں دے
شاہ محمد ارنڈ بٹھالندن سنگھ جان لیندے نال زوریاں دے (4)

قبیلیاں دیاں واراں وچ قبیلے دی آنکھ تے راکھی کان سورے ”راٹھ“ آکھوتجے۔ ایہناں واراں نوں قبیلی سماج دی، سنتری اساری وچ
ویکھیں تاں ایہ وی سانجھے مُدے کان جان وارن دا آہر ہوند ہے۔ ایہ آہر سیاسی، سماجی تے معاشی پکھاں نال وی جڑیاں ہوند اہا۔ ایہناں واراں دی
کنتری ڈھیر ہے۔ جیمیل پھتے دی وار، چٹھیاں دی وار، لکاں بھٹیاں دی وار، ملتان دی وار، بلوچاں دی وار، تے ایویں دیاں ہور کئی واراں قبیلی تواریخ
نوں سانجھی بیٹھیاں پین۔ ایہناں واراں وچ تیر تلوار، ڈانگ سوٹا، برچھی کھاڑی ورگے دیسی ہتھیاراں دی ورتوں ہے۔ وگی ویکھو:

ناردمارو گاویا، کل جھنڈ کھلاری

ڈوئی دے ماری ہے گھوڑی نوں جوڑکے، لاه دتیوس گھاری

تریمی محمد خان سپاہی نوں ڈھال اچ، کھا ڈھٹھا بھنوالی

پیاتراہ سپاہ نوں، شینہہ دتی وکھالی (5)

اٹھارھاں سو ستونجادی جنگ آزادی دا ایہ ڈھولا سانجھے پنجاب دی آواز ہے۔ ایس توں اڈے کال دے ڈھولیاں وچ اسیں قبیلی لڑائی
دے ڈھولے ویکھیں تاں اوس وچ وی قبیلے دی آنکھ تے راکھی دی ہوند وکھالی دیندی ہے جیہڑی بہادر بندے نوں راٹھیاں سورما آکھواندی
ہے۔ کال دے ڈھولیاں دی تیجی صورت کسے اجیہے راٹھ دے ڈھولے، جیس سماج نوں کسے ظالم دے دھر وہ توں بچایا ہووے۔ جیویں جبر و نائی
تے نظام لوہارورگے سورمیاں دے ڈھولے۔ اجیہے راٹھ دی وڈیائی وی سماج کارن نرؤیا ادب ہے۔ نظام لوہار تے جبر و نائی کان سماج دی نثارن
ڈھولے دے کڑیاں وچ ویکھو:

اوہناں نوں ڈاکو چور کوئی نہیں آہندا

رکھدے نت گائیں دادودھ پلائی (6)

اجوکی پنجابی شاعری وچ دوہاں پکھاں دے کلاکار ملدے ہن۔ اک اوہ بین جیہناں دے گاوناں وچ ہتھیار، قنون توڑن، جیلاں،
بد معاشی، سٹریٹ کرائم، نشہ، سوانی نال کچھ دھر وہ تے کنزومر ازم دکھلاو کھالا ہے۔ جیویں سدھو موسے والا، رنجیت باوا، عارف لوہار، من کریت
اولکھ، نمرت کھیڑا، پر میٹھ، ورما، ورندر برار، گرنام بھلر، بانی سندھو، گورورندھاوا، نصیبوالا، میڈیم نور جہان دے کچھ گاوناں تے ہور کئے ہی اجیہے
ناں ہن۔ دوئے پکھ دے کلاکاراں کول سُچے جذبیاں دا کلاسیک روپ نوں مہاندرے نال ہے جیویں ستندر سرتاج، سجاد علی، علی سیٹھی، شازیہ
منظور ورگے ناں۔

اجو کے کنزومے گاوناں دیاں کچھ ونگیاں ویکھو:

کیہ دساں اٹھ چلدے تیرے تے پرچے

توں یاراں کچھ پھر دا پوانا ایں چھبیاں (7)

ہو مُنڈے اُتے چلدیاں کئی چھبیاں (8)

کوئی وی قنون یاں قاعدہ منگھتتا تے سماج سدھار دے فلسفے اُتے ادھارت ہوندا ہے۔ منگھ دی آزادی یاں آزاد سوچ توں کسے نوں انکار نہیں پر آزادی زمے واری وی ہے، جو کسے وی سماجی وجود دے سوچن نوں نکھار دی ہے۔ ایس نکھرن تے ایس توں نکھرن وچ فرق کو مل ملاواں راہیں سبھے ہی ذہناں وچ اُسار یا جاسکدا ہے۔ قنون دی زبان وچ ویکھیے تے اجیے معاملیاں وچ زنا گنجھلک ہوندا ہے۔ قنون دے سیکشن 26 نوں ویکھو:

In legal matters, understanding the mental state of an accused person is crucial. This helps determine whether the accused committed an act with full knowledge of its consequences. IPC Section 26 of the Indian Penal Code defines the term “reason to believe” as the knowledge a person holds, which would lead any reasonable person to conclude that certain facts or circumstances are true. This legal provision is important as it establishes whether the accused had an awareness of the crime they committed, impacting the nature and severity of their punishment. (9)

سیکشن 26 دے ملزم ہون نوں ایہناں گادناں وچ وڈیائی تے بہادری نال جوڑیا جا رہیا ہے۔ نابری دی ریت تاں پنجاب وچ بہت پرانی ہے پر ایس شاعری وچ کسے ظلم و رودھ نابری دی تھاویں آپدی ذات (Individual) داہو چھاپن وکھالی دیندا ہے۔ شاعری کو مل کلاہے تے کو مل کلا سماج نوں نرُویا (Healthy) کردی ہے۔ کسے دی ذاتی یاں سماجی رویے دا اثر جسے وڈے کھلا وچ ہوندا تے اوس سماج نوں اوہ رویہ اک نواں راہ دے رہیا ہوندا ہے۔ ایہ تے ایس ورگے رویے دا اثر، تسیں الیکٹرانک میڈیا تے ایہناں گادناں دی ویو ریشپ کروڑاں تیکر اپڑن توں ویکھ سکدے ہو۔ سوال ایہ جمد ہے کہ کیہ اسیں ایس کو مل کلا دی کوتلتا نوں قائم رکھیا ہے یاں ایس طرح دے ادب نال کیویں دا سماج چاہ رہے ہاں؟

نی جیہندے وچ ویل کوئی نا

ایسا جٹاں دا توں پُت دس کیہڑا (۱۰)

چٹے گڑتے پا جامے لویاں کالیاں

موڈھیاں نال لگیاں دونالیاں (11)

جیلاں وچوں فون آن گے (12)

یار ہو ریں کھمدے لہورنی

چیک کر ڈولیاں دازورنی

اک ہتھ پھل سوہنیے

دو جے ہتھ گولیاں داشورنی (13)

اُتے دتیاں ونگیاں دیگ وچوں چاول ہی ہیں۔ سوواں گاؤں ہین جیہناں دی نشا بھر تا کروڑاں تائیں اپڑی ہوئی ہے۔ جیہناں وچ گولی، قتل، بڑکاں، بند و قان رانگلاں، تھانے کچھریاں دے رولے، جیلاں تے گینگسٹرز دی وڈیائی پنجابی وسیب تے ثقافت دا کوڑا مہاندرا اُلیکدے وکھالی دیندے ہیں۔ ایہدے نال نال اجو کے ویلے ہی اک پنجاب ستندر سر تاج، سجاد علی، علی سیٹھی، شازیہ منظور گے شاعر اں تے گویاں کول وکھالی دیندا ہے۔ کجھ ونگیاں ویکھو:

لاواں عشق امبریں اڈاریاں
سانوں بیار دیاں چڑھیاں خماریاں
میرے پیر نہ زمین اُتے لگدے
راتیں مٹھے مٹھے پنے وی ٹھکدے (14)

اگ لاواں مجبوری نوں
آن جان دی پسوڑی نوں
زہر بنے یاں تیری، پی جاواں میں پوری نوں (15)

جے ایہتوں کدی راوی لنگھ جائے (16)

اُتے دتیاں ونگیاں دی ریت سُریندر کور تے ریشماں نال جا بڑدی ہے۔ سوال ایہ جہاں کہ پنجاب دی ثقافت ایہناں چوں ہے کیہڑی؟ محبوب داسراپا پنجابی شاعری وچ چروکنا اُلیکے جاؤں دی ریت ہے۔ دمودرنے سراپا اُلیکن لگیا ہیر دی ہوند نوں نتاریا تاں وارث شاہ نے اوس دی ہوند دے نال جُھے دے حُسن نوں اکھراں دے برش راہیں مورت بنا چھڈیا تے اجو کے گاؤں وچ شاعر اں تے گویاں نے سوانی داسراپا اُلیکدیاں اوہنوں بارود تے بند و قان دے استعارے نال جیوتوں چوکھا ہتھیاراں دا گودام بنا چھڈیا ہے۔ گورو رندھاوا دا گاؤں ”تیری اکھ قتل، کرے لکھ قتل“ دے استعارے ویکھو:

LMG دے پٹے جیہاں رُلغاں تیار کرے
ماریں گی توں کسے نوں بارود دے پڑیے
نخرہ بریٹے وانگوں سینیاں نوں پار کرے
نک وچ پائے کوکارا ونڈ پڑوا کے
قد تیر اربنٹل پٹھانی ورگا
M16 جہی رکھی توں فگر بنا کے
پینڈ گرنیٹ وانگوں تاڑ تاڑ کری جاویں
گلے پیلے سوٹ وچ پستول ورگی
بور جھانجھور دا بتی بور پار کری جاوے

بزوتے دی توں تھیں گڑے ملن نوں پھریں

تیری زہری سائل ودھ کار توں توں۔۔۔۔۔(۱۷)

کومل کلاواں نے ہمیش توں بندے داستگ نبھایا ہے۔ ایہناں وچ بندے دی بیتی، سوچن ڈھنگ تے احساس اکا اندر ہی نہیں ہوندے سگوں انگلیاں پیڑھیاں تیکر وی اپڑدے ہن۔ ایہ کلاواں بندے دی ہونڈناں ملنی کراندیاں ہوئیاں اوہ شیشہ دکھاوندیاں ہن جیس وچ ماضی، حال تے آون آلا ویلا ہوندا ہے۔ ایسے کارن زویاں کومل کلاواں روحانی، توارنجی لمحیاں تے انسانی تجربیاں نوں مڑتوں جیون داسواد دیندیاں ہن۔ ایہو وجہ ہے کہ جارج لوکاش زویاں کومل کلاواں بارے لکھدے ہن:

....."great and healthy works of art remain an ever renewing treasure for mankind." (18)

کیہ ہن اُتے دتے گاؤں دی ونگی ساڈی ریت ہے؟ ثقافت ہے؟ یاں اسیں آون آلا ویلا ایویں داچاہ رہے ہاں؟ اساڈے ویکھن وچ تاں پنجاب پیارونڈ دا جوی دکھالی دیندا ہے۔ ”جدوں میں سرمہ پیساں“، ”ماہی تاں میتھوں دور گیا ہے“، ”ٹھکیاں“، ”میں گناتے توں گڑ سچنا“ تے ایویں دے سینکڑے گاوناں دیاں ونگیاں ویکھ سکدے ہاں۔ تے پھیر ہسدے وسدے وکھلی دے سُر ونددے پنجاب دی سب توں کومل کلا شاعری وچ انج دے بیمار تے زہریلے پرچھوئیں کیویں پئے ہن؟ ایس سوال دے جواب وچ اسانوں اجوکے پنجاب دے پچھلے کجھ ورھیاں دی توارنخ تے جگ وچ بدلدے سیاسی تے معاشی پکھاں نوں گوہ نال تکرنا پئی۔

جگ تے گلوبلائزیشن دے ہڑھ نے جتھے کئی پکھوں اسانوں مارکیٹ راہیں سکھ دتے او تھے اساڈے ورگے ہر ترقی دے راہیاں کولوں اوہناں دی سیہان، ثقافت، بولی تے دیسی و پار دے چارے وی کھو ہن دا جتن کیتا، جیس وچ ڈھیر سسپھل وی رہے۔ جیس کول پیسہ چوکھا ہا اوہناں دے اشتہار وی وڈے اثر کھن آ لے ہان۔ ایسے کارن لوکائی نوں من کچھویں لگے تے آپدی ثقافت نالوں کیسیٹلسٹاں داد تا بیانیہ نشا بھر ہویا۔ ایسے پاروں ہی پنجابیاں دی اک وڈی کھیپ نے لہندے تے امریکہ ورگے مکاں نوں مونہہ کیتا۔ لہندے دے ملک خاص کر امریکہ، کینڈا، برطانیہ تے دوجے مکاں دارپ کلچر، ہپ ہاپ تے پاپ میوزک۔ سنترتے موضوع کچھوں اوہناں موہرے اک نویں صورت وچ ہان۔ ایسے نوں پنجابی وچ گایا گیا جتھوں پیسہ تے مشہوری گویاں دی جھولی پئی۔ سٹریٹ والینس امریکی سماج دا حصہ ہے۔ ایہناں گاوناں نال ہی والینس نے پنجابی اکھ تے بہادری دی تھیں ملی تاں جو بہادری پنجابی رگاں وچ Collective Couse ہان ذات دی حد تیکر رہ گیا۔

☆☆☆☆☆

References

- (1) zaheer hassan wattoo, dr, *sant singh sekhu di Punjabi tanqeed* (Lahore: Sulaikh book Makers, 2023), 11
- (2) <https://rekhtadictionary.com/meaning-of-sukham?lang=hi&keyword=suKHaam>
- (3) Abul- Fazal Allami, *The A-IN-I Akbari* Trans: by H. Blochmann, Vol.1 (Calcutta: a Venture of low price publication, 1873), 681 .
- (4) Shah Muhammad, *Jang- e- Hind Punjab*, edited by Muhammad Asif Khan (Lahore: Aziz Book Depot, 1972), 146.
- (5) Saeed Bhutta, *dais diya waraan*, vol.1 (Lahore: Punjab Institute of Language Art and Culture, 2023), 293.
- (6) Iqbal Asad, *Punjab de lajpal putar* (Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, 1995), 75.
- (7) https://www.youtube.com/watch?v=IcUiZdZDSaA&list=RDIcUiZdZDSaA&start_radio=1
- (8) https://www.youtube.com/watch?v=nJQfsCunhk0&list=RDnJQfsCunhk0&start_radio=1
- (9) <https://www.vantalegal.com/law-services/understanding-ipc-section-26- definition-of-reason-to-believe-and-its-impact-in-indian-law/>
- (10) https://www.youtube.com/watch?v=KP_A2ooJIYI&list=RDKP_A2ooJIYI&start_radio=1
- (11) https://www.youtube.com/watch?v=DPHr-a4U2AM&list=RDDPHr-a4U2AM&start_radio=1
- (12) https://www.youtube.com/watch?v=FiUNfu9Y2jE&list=RDFiUNfu9Y2jE&start_radio=1
- (13) https://www.youtube.com/watch?v=egaXkf9q-30&list=RDegaXkf9q-30&start_radio=1
- (14) https://youtu.be/9udS0mpi1L4?si=755zI1_wUahRMTib
- (15) https://youtu.be/5Eqb_-j3FDA?si=akmani_UmEJM_Z8u
- (16) <https://youtu.be/rBk5EKHggKo?si=ZtrK9ph2liNfeDxH>
- (17) <https://www.youtube.com/hashtag/punjabisong.qatal>
- (18) Georg Lukacs, *writer & Critic* (New York: Grocset & Dunlap, 1970), 109.